

BAJOR TUDÓS MAGYARVEDŐ IRATA SZÁZ EV ELŐTT

— Schultes József Ágost (1773—1831) —

KITAIBEL PÁLNAK, a pesti egyetem tanárának és európai híró természettudósnak bizalmas barátja volt a bajor Schultes József Ágost egyetemi tanár, aki ez úton Magyarországnak is híve lett s akiről most, halálának századik évfordulója alkalmával érdemes megemlékeznünk.

Schultes József Ágost 1773. április 13-án Bécsben született, ahol a Regensburg melletti Worth községből származó atyja eredetileg kovács, majd Oettingen-Wallerstein grófnál volt komornyik. Már fiatal korában nagy érdeklődést tanúsított a természettudományok iránt s így a helyett, hogy atyja kívánságára kereskedőnek ment volna, 14 éves korában a továbbtanulást választotta. Ez nem volt részére könnyű feladat, mert atyja minden támogatását megvonta tőle engedtlensége miatt. Nagy nehézségek között elvégzett gimnáziumi tanulmányai után, az orvostudományokat hallgatta s 1796-ban a bécsi egyetem orvos-doktora lett.

Külföldi utazások, egy növényteni munka kiadása és megnősülése után 1797-ben a Teréziánumban a természettudományok tanárává nevezték ki s számos munkával gazdagította a szakirodalmat. 1806-ban saját kérelmére a krakói egyetemre helyezték át, hogy ott kedvenc tudományának élhessen.

Már 1807 szeptember 13-án a bajor király meghívatta az innsbrucki, akkor bajor egyetem természettudomány-történeti tanszékére. Erre — mint ezt a bécsi bajor királyi követnek 1808. évi július i-én kelt felségfelterjesztésében olvassuk¹ — az osztrák hatóságok a legkülönbözőbb akadályokat támasztották és igen előnyös ajánlatot tettek, hogy maradásra bírják. Reánk nézve különös érdekességgel van fenti felterjesztésnek az a megállapítása, hogy Schultest egyebek között azzal akarták szándékának megváltoztatására bírni, hogy Pesten ajánlottak részére megtisztelő és jövedelmező állást. Mindez azonban nem volt hatással Schultesre, mert hétízben újította meg elbocsátása iránti kérelmét. Végre is gróf Seyboldsdorff bajor követ jegyzék útján kérte gróf Stadion cs. kir. miniszternél az elbocsátást, ami végre 1808 szeptember havában meg is történt, amikor az innsbrucki egyetem nyilvános rendes tanáraként alkalmaztatott. Bár már előzetesen többízben járt Magyarországon, mégis az 1809. évi tirol felkelés hozta szoros kapcsolatba Magyarországgal. Ugyanis amikor sem kérésre, sem fenyegetésre nem állott a tirol felkelők sorába, a legtöbb, hűnek maradt bajor hivatalnokkal együtt áprilisban fogságba vetették s különböző kerülő utakon Pécsre hurcolták őket. Itt 1809 május 28-tól augusztus 17-ig voltak internálva.

Amit ezen idő alatt el kellett tűrniök, azt „Geschichte der Deportierung der kön. bayerischen Civilbeamten nach Ungarn und Böhmen, nebst Bemerkungen über die gleichzeitigen Kriegereignisse und über die durchwanderten Länder“² címen „von einem Deportierten“ jelzés alatt, a

¹ Bayer. Hauptstaatsarchiv, Abt. Kreisarchiv München: M. A. 1015/40.

² München, 1810. Gedruckt mit Zängelschen Schriften. I—II. kötet.

legnagyobb valószínűség szerint maga Schultes írta meg a sorstársai által szolgáltatott adatok és okmányok alapján.¹ E munka egyébként Tirolnak a bajoroktól történt elhódítása és annak módja miatt az osztrákok ellen érzett féktelen gyűlölet és megvetés kifejezéseinek sorozata. A több csoportban Magyarországon deportált bajor állami polgári alkalmazottakkal szemben tanúsított emberies bánásmód leírásán kívül a munka két köteté (532 lap) rendkívül érdekes és értékes adatokat, valamint okmányokat szolgáltat Napoleon bevonuló seregeire, a magyar közállapotokra, az osztrákok által való elnyomásunkra, kulturális és gazdasági helyzetünkre. A nagy tájékozottságra valló munka egyébként megérdemelné művelődéstörténeti szempontból is feldolgozását. Münchenben Miksa király a legszívélyesebben fogadta és 1809 őszén a landshuti egyetemen a természettudományok történetének és a növénytannak tanára lett.² A növénykert megszervezése, állattani, angol nyelvi, majd orvoskari előadásokon kívül a klinika vezetését is vállalta s ezek mellett kedvenc növénytani irodalmi tevékenységét sem hanyagolta el.

Az egyetemnek 1826 őszén Münchenbe történt áthelyezése után Lands-
hutban maradt s október 31-én az ottani orvosi iskola és kórház igazgatójává neveztetett ki. Landshutban halt meg 1831. évi április hó 21-én.

Az egykorú életrajzi adatok szerint Schultes szerencsétlennek és mellözve érezte magát Landshutban, ahol kartársai egy részével és családjával (?) meghasonulva élt. Pár héttel Schultes halála előtt, 1831 március 14-én, egy Ulsamer nevű orvos jelentéséből megtudjuk azonban, hogy Schultes úgynevezett meghasonlásának komoly okai is voltak, mert az orvosi iskola — melynek mindössze 90 hallgatója volt — pénzügyi és más támogatás híján csak nehezen tudott megfelelni hivatásának. Nem voltak megfelelő betegek, a boncoláshoz is csak ritkán jutottak s ezáltal hiányos képzettséggel kerültek ki a chirurgusok. Ulsamer védelmébe veszi jelentésében Schultest, aki joggal volt elkeseredve, hogy az egyetemmel *együtt* nem helyezték át Münchenbe és oly iskola vezetésével bízták meg, amely nem tud hivatásának megfelelni.³

Korának egyik legtevékenyebb botanikusa és kiváló író volt, akinek azonban nyugtalan természete nagyszámú és előkelő barátai mellett sok ellen-
séget is szerzett.⁴

Igen értékes herbáriumát a déloroszországi Charkov város egyeteme 3000 rubelért vette meg halála után.⁴

Igen világlátott ember volt Schultes, aki sokízben bejárta Európát.

¹ Eltekintve a munkának egész szellemétől, amely mindenben Schultes szerzőségét bizonyítja, — Grauert H. neves bajor történésznek Schultesről írt tanulmányában azt olvassuk, hogy a bajor királyi udvari és állami könyvtár katalógusában Schultes mint a könyvnek szerzője van beírva, azonfelül pedig az egyetemi könyvtár tulajdonában levő példány címlapján is ceruzával ő van, mint a könyv írója feltüntetve.

² A bajor királynak meleg érdeklődését mutatja egyebek közt az, hogy a landshuti orvosi kar tiltakozása ellenére, az 1809. évi december 31-én kelt elhatározással a király elrendelte, hogy a karon „Schultes Sitz und Stimme haben soll“. Továbbá az, hogy Schultesnek 1810. évi január hó 4-én kelt felségfolyamodványára, melyben deportálása alatt szenvedett kárai fejében kárpótlást kért, útikölségmegtérítés fejében 319 forint 12 krajcárt és öt hónapra fizetésének felét, 250 forintot kapott.

³ A Weimarban megjelenő Oppositionsblatt 1817. évi 8. számában a landshuti Georgianum ellen egy éles támadó cikk látott napvilágot, melynek megírásával Schultest gyanúsították. A király vizsgálatot rendelt el és május 26-án Schultest komoly intésbén részesítette.

⁴ Munkái közül egy-két nevezetesebbet felsorolunk: Flora von Österreich (1794, 2 kötet), Ausflüge nach dem Schneeberg (1802), Reisen durch Österreich (1809, 2 kötet), Reise auf den Glöckner (1824), Catalogue primus plantarum hord botanid Universitatis Cracoviensis (1807), secundus (1808), Grundriss einer Geschichte und Litteratur der Botanik von Theophrastus Eresios bis auf die neuesten Zeiten, nebst einer Geschichte der botanischen Gärten (1817), mely utóbbi 128 botanikus kertet ismertet, Linné's Systeme vegetabilium (Neue Ausgabe, 10 Bände, 1817—1830).

⁵ Allgemeine Deutsche Biographie. Band 32, Seite 693. Bayer. Hauptstaatsarchiv. Schultes személyi iratai. (Velics László szives közlése.) — Dr. H. Grauert: Professor Dr. Jos. Aug. Schultes in Landshut. (A müncheni egyetem levéltárának 121/1912. számú jelentése.) — Zur Erinnerung an Joseph August Schultes. (Flora oder allgemeine botanische Zeitung. Herausgegeben von der kön. bayer. botanischen Gesellschaft zu Regensburg. 1832. XV. Jahrgang. Nr. 6. Am 14. Februar 1832. 91—2. lap.)

Botanikai tanulmányok végzése céljából így 1811-ben kertészével gyalogosan bejárta délnyugati Németországot, Svájcot és Franciaországot¹ s a Dunán is számos utat tett.² Nyilván nagy utazásai egyikén ismerte meg a már híres Kitaibel Pál (1757—1817) magyar botanikus és pesti egyetemi tanárt, mert nem valószínű, hogy pécsi deportálása alatt találkoztak volna, tekintve, hogy Kitaibel azon a vidéken csak 1800 előtt járt.

Schultes igaz és szívből jövő lelkesedéssel viseltetett minden iránt, ami magyar. Magyarországot és Kitaibelt nemcsak munkáiban dicsőíti és emeli ki, hanem levelezése is érzelmeinek őszinteségét bizonyítja.

Ennek legjellemzőbb bizonyítékát az a tevékenysége adja, amelylyel Wahlenberg svéd botanikusnak, aki 1813-ban a Magas Tátrában és vidékén (Vág, Dunajec, Poprád, Árva völgyében) utazott, magyarellenes megállapításaira felelt. Wahlenberg György (1781—1851) svéd botanikus, uppsalai egyetemi tanár és növénykerti igazgató ugyanis „Flora Carpatorum principalium“ (Göttingen, 1814.) című munkájában hazánk földrajzára, etnográfiájára, kereskedelmi, ipari, tudományos stb. viszonyaira nézve nagyon sok helytelen és valótlan állítást kockáztatott meg, ami annyira felbosszantotta Schultest, hogy Kitaibelhez 1815. évi május hó 20-án intézett hosszú leveléhez egy Wahlenberghez címzett latinnyelvű válasziratot mellélt, valamely hazai lapban való közzététel céljából.

Schultes levele Magyarország iránt való szeretetének oly megnyilvánulása, hogy ilyet külföldi részről csak nagy elismeréssel vehetünk tudomásul. Többek között ezeket olvashatjuk levelében: „Legutóbbi kedves levelére (dátum nélkül) meg kell engednie mélyen szeretett és tisztelt barátom, hogy egy könyvre való levélben válaszoljak. Ha az ördög módjára egy egész ökörbőrre is írnék, akkor sem találnék elég helyet arra, hogy minden érzésemnek és tiszteletemnek, valamint köszönetemnek az ön nemes honfitársai iránt kifejezést adjak. Egész Európát ismerem, kedves barátom, a Dnyesztertől a Pyreneusokig és megvallom önnek és mindenkinek, aki ezt tőlem kívánja, hogy nem találtam tiszteletreméltóbb nemzetet, mint a magyar. Ha ez a nép szerencsésebb körülmények közé jutott volna, akkor talán, mint az első állana itt. Hol talál népet, amely évszázadok óta leigázva, mégis ennyire megtartotta nemzetiségét, mint az öné? Amely nép szerencsétlenségében mégis ily nagynak, sziklaszilárdnak, nemesnek mutatkozik? Bárki is, aki a magyarokra rosszat mond, lelki vaksággal van megverve és se nem lát, se nem hall... Az a végtelenül sok jószág, nagyság, nemesség, amely a magyart jellemzi, a józan és igaz megfigyelőt inkább elnézésre, mint a gyengeségek és hibák felfedésére és nehezményezésére indíthatja, hisz ezek éppúgy találhatók a magyaroknál, mint az angoloknál, franciáknál, spanyoloknál és németeknél. Ezeknek nagyrésze egyébként egyáltalában nem a magyaroknak sajátosságai, hanem azokat rájuk tolták. Én Magyar-

¹ J. A. Schultes: Briefe über Frankreich auf einer Fussreise i. J. 1811. (2 Bde. Gerh. Fleischer, Leipzig, 1815.)

² J. A. Schultes: Donau-Fahrten. (I. kötet Wien, 1819., Anton Doll. — II. kötet Stuttgart, 1827., Cotta.) Az első kötethez írt előszava szerint a Dunán tizenkét ízben hajózott le.

országot úgy is, mint boldog és szabad ember, úgy is, mint fogoly és szerencsétlen, ismertem meg: ezért nem tudom eléggé dicsérni ezt az országot és lakosait. Vak és báládatlan lennék, ha nem tenném. Én és gyermekeim és unokáim és mindaddig, amíg véremből egy csepp is csörgedez utódaimban, minden Schultes bizonyára hálás lesz a magyaroknak s őket szívből tisztelni és becsülni fogja.

... Lehet valaki nagy botanikus, nagy barométer-ember és e mellett nincs egy kis egészséges józan esze; ha országokról és népekről ítélek... Igen jó lenne, ha üdvözlőlevelet írna Wahlenberghez, Pannóniából való szerencsés kijövele alkalmából. Ha ehhez nincs kedve, úgy én teszem meg ezt a tréfát, ha egyik lapjukban latin levélre hely akad. *Ridendo dicere verum, quid vetat?* Wahlenbergnek, mint botanikusnak igazságot lehet és kell szolgáltatni; séd ne sutor *ultra crepidam*. Et *nunquam male parlare de Dominis Magyaribus!* Engedje meg stb.... 1815. 20. V. Örökre tisztelője és barátja J. A. Schultes.“

A szelíd Kitaibel a levélhez csatolt latinnyelvű cáfolatot nem adta közre, hanem eltette s az csak iratainak feldolgozása alkalmával került napvilágra,¹ bizonyosságára nemcsak Schultes magyarbarátságának, hanem Kitaibel magyarságának is, amit éppen német részről vitatnak gyakran.

Ez a latinnyelvű cáfolóirat eddig magyar nyelven nem jelent meg s így annak leközlésével nemcsak a magyarbarát bajor tudósnek állítunk emléket, hanem történeti szempontból is szolgálatot véltünk tenni, abban a reményben, hogy ezzel svéd barátaink ellenérzésére nem szolgáltatunk okot.

A cáfolóirat címe: „Üdvözlőlevél a nagyrabecült svéd Wahlenberg Györgynek Magyarországról való igen szerencsés és csodálatos eltávozása alkalmából.“ (*Epistola gratulatoria in felicissimum et miraculosum excessum Dni Georgii Wahlenberg, Sued ex Ungaria nostra.*)

„Pompás! úgy örülsz, mint mi, hogy szerencsésen visszaérkezél sarkvidéki honodba ebből a mi elátkozott (legalább is általad elátkozott) Magyarországból. Tudomásunk van erről, hisz éppen most oktattál ki erről bennünket „*Flora Carpatorum prindpalium*“ (A Magas-Tátra növényzete) című, bíz Isten! kiváló művedben. Hogy valóban szerencsés volt hazatérésed, ha jól értesültél, mi kívántuk azt neked. Mi magyarok ugyanis jó emberek vagyunk, szívünk is nagyon jó, mindenkinek csak jót kívánunk, főleg azoknak a külföldieknek és idegeneknek, akik túlzott büszkeséggel nem néznek le bennünket azért, mert nem vagyunk olyanok, mint a te lappjaid s mert a mi földünk, melyen a legfinomabb bor és óriási dinnyék teremnek, nem olyan, mint a sarkvidék, ahol a víz jéggé válik és a dinnyék helyén igen savanyú ajajak nőnek.⁹ Barátságatlan Kaukázusra a mi Kárpátjainkban... bizonyára nem találtál s nem egy könnyen fog senki sem barátságosabb földet találni Magyarországnál, amit még a hadifoglyok is, kiket a király jónak látott éveken át nálunk visszatartani,

¹ Dr. Gombocz Endre: A budapesti egyetemi botanikus kert és tanszék története. 1770—1866. Budapest, 1914. 146—155. lap.

² A jaja egy sarkvirág (*Delphinium Ajacis* L.).

szívesen meg fognak neked, igen derék barátom, vallani. Ugyanis minden jóban annyira termékeny a mi éghajlatunk és földünk, hogy keményebbek lennénk ríphaeusi köveidnél,¹ ha nem adnánk mindenkinek, aki híjával van azoknak a dolgoknak, amelyekben mi bővelkedünk. Nagyrabecsültünk téged s nagyrabecsültünk most is, mert közös hazád van a halhatatlan férfiúval, azzal a svéd lovaggal, Linné-vel. Hálával tartozunk neked, mert hazánk természetrajza iránt valóban nem csekély értékű figyelmet tanúsítottál. Dicsérünk és tisztelünk téged, az bizonyos; ugyanis mi magyarok sem hazugok, sem szédelgők, sem képmutatók nem vagyunk, az igazságot még magának a királynak, avagy a pápának sem vonakodunk megmondani; dicsérünk téged és tiszteljük személyedben a híres botanikust, érdemes polgárát a Linnék, Thunbergék, Retziusok, Schwartzok, Afzeliusok hazájának; dicsérjük kiváló művedet s biztosan hálás lélekkel is fogadjuk, — de ki az a rágalmazó, aki az egyébként oly igen jeles művednek ezt az előszavát tollba mondta. Hallottuk egyszer, — ugyanis voltunk a finneknél — hogy hazádban vannak olyan polgárok még mostanában is, akik nyelvünkhöz igen közeli rokonnyelvet beszélnek... hogy Lappországban, ahol pedig nem voltunk, de ahol te hosszabb ideig tartózkodtál, vannak jósnők, akik az utasoknak rossz szeleket és nem tudom még mit szoktak kívánni. Bizonyára igen rosszindulatú szél tombolja ki magát előszavadban és csakis a lapp jósasszonyból van bezárva tarsolyodba, amikor ezeket mondod:

„A magyar síkság lakói, legalább is azok, akik legtöbbször a szabad ég alatt élnek, úgy látszik, nagyon hasonlítanak életmód és ruházat tekintetében az arabokhoz“... ímé! A németek azt hitték rólunk magyarokról, hogy a törökök fiai és unokái vagyunk, a svédek meg egyenesen, hogy arabok vagyunk. És hogyha arabok volnánk? Vájjon nem az araboktól tanulta-e egész Európa a művészeteket? Kérdem, volna-e a németeknek Bécsben Szent-István-tomyuk, ha az arabok az európaiakat nem tanították volna arra az építészetre, melyet közönségesen gótikának neveznek, de valójában a szaracénoké. Azonban nem elégedve meg ezzel, hogy bennünket az arabok közé sorolsz, a következő tételben azt mondod:

„Egészen bekenik magukat zsiradékokkal“ (hogyan? talán azt hitted, hogy mi is annyi kenőcsös szelencét hordunk, amennyit a párizsiak?) „mint a hottentották“. Mosolyogjatok Corvin fiai! hottentották vagyunk, kik az előbbi jellemzésben arabok voltunk. Hottentották! Add a kezed Pasquich, Kitaibel, Schwärmer, Bathány Vince, Berzeviczy, hogy a hottentották szokása szerint kezeinket megszoríthassuk és megrázhassuk. Láttad a mi Dunánkat? Az elefántok folyója (Olyfanten-River). Temesünk meg Orania² folyója. Már az éjjel, kik feleségnek örvendünk, legott látni fogjuk, vájjon feleségünk valóban hottentotta-e, mint ahogy te mondod, derék svédem. Azt hiszed, hogy juhásztoraik a levegő káros hatásának elhárítása végett kenik be magukat. Vájjon a rómaiak, kik egymás-

¹ Montes Riphaei mesés hegység a föld északi részén.

² A délafrikai hollandus gyarmatról beszél.

után háromszor átúszták a Tiberist, nem kenték be testüket? Hozzáteszed: „A lappok sohasem kenik magukat, kivéve az arcukat a szúnyogok miatt.“ Csikósaink kenik magukat, követem, az altestüket is, nemcsak a szúnyogok, hanem a bolhák és tetvek miatt is, mert pusztáinkon nincs elegendő víz az úzásra és a ruházat mosására és mert a magyar ember mindig tisztaságra törekszik, lelkét, testét tisztán megőrzi: ugyanis nem vagyunk tetvesek, sem polyák szolgák.

„Azután mindig fokhagymát esznek.“ Királyunk is eszik fokhagymát, ha ürücombot talál magának villásreggelire. Mi van abban, ha fokhagymát eszünk? Avagy Horatiusnak képzeled magad, hogy a fokhagymát olyannyira dithirambusokkal ítéled el, hogy az, aki „Egykor istentelen kézzel szülejének öreg nyakát szegette, egye a gyilkos csomorika mérges hagymáját. Óh, mit megbír a gyilkosoknak erős gyomra!“ Óh, svédeknek kegyetlen gyomra, kik még a fokhagymát is meg akarják tőlünk tagadni!

„Testükön mindig juhbőrt hurcolnak“, (hány juhból, kérlek? Felöltjük a bőrt, de nem hurcoljuk) „melyet a nyakon összecsatolva, a testnek széllel szemben levő oldalára fordítanak.“ Azt hiszem a te lappjaid is ezt cselekszik: ha van valamilyen köpenyűk, a szél ellenébe tartják. Nemde? „Ami a lelki tulajdonságokra vonatkozik, sokan vádolják a magyarokat, hogy nem elég dolgozók.“ Miért lennének túldolgosak, amikor földünk legnagyobb részben helyettünk munkálkodik úgy, hogy még Magyarországon a legrestebb ember sem pusztult el soha éhségtől. Egyébként láttál-e valahol, ahol a föld termékeny, nagyon dolgoz embereket? Jöjj csak velem az igen termékeny Lengyelországba, Bajorországba, a bőven termő Spanyolországba és Észak-Afrikába, látni fogod, hogy ott az emberek, minthogy a természet munkarészeit magára vállalta, szép csendesen pihennek. A kárhóztatott északvidéki, a terméketlenebb kopár, homokos, sziklás földeken, ahol a dolgozabb ember is alig teremti elő magának és övéinek elegendő mennyiségű kenyerét, mint Poroszországban, Szászországban, Svájcban, könnyen fogsz találni nálunk sokkal munkásabbakat. A has a tehetség bőkezű osztogatója. A „lelki tulajdonok“, ez a te Wahlenberg-i meghatározásod szerint a gyomortól és karoktól függ; mi magyarok pedig „lelki tulajdonok“ alatt inkább a tehetséget értjük, ami nekünk biztosan nincs, mert hisz Pasquich-jaink, Schwartner-eink, Engel-eink, Kitaibel-eink, Vályi-aink, Batthyány-aink s az összes többi igen híres férfaink hottentották.

„A magyar mindig megőrzi bizonyos vadságát, lelki vonzalmát a lovas és zsvány tettek iránt, hajlandóságot a babonára és csodákról való nagy képzelődését.“ Tehát bennünk magyarokban bizonyos vadság van? Ha ez így áll, bizonyára vad emberek vagyunk. De talán azt akartad mondani, a „certum“-ot a svédek szokása szerint a „quoddam“ helyett használva, hogy van valamilyes vadságunk és ezt nem tagadom: ugyanis készek vagyunk szarvakat növeszteni hazánk és nemzetünk ócsárlóira és ilyenkor van valamilyes vadság bennünk, amint látod, mert bizony én vadul megtépem szakálladat. De ez nem elég. Folytatni fogom, mert azt is mondod, hogy nekünk magyaroknak „hajlamunk van a zsványságokra“. Én magyar vagyok, tehát

„hajlamom van zsvány tettekre“. Már pedig akinek hajlama van zsvány tettekre, az zsvány; tehát én zsvány vagyok. Hej, édes barátom! majd meglátod, ha a híres Abauj vármegyébe a legközelebbi úriszék elé megidéznék, hol az irántad jóindulatú zsvány magyarok voltak, ott látni fogod azt a bizonyos szerszámot, melyet deresnek hívunk és ott hajdúink a rajtam és az igen nemes és becsületes magyar nemzeten elkövetett sérelmekért a lehető legvadabban deresre fognak húzni, azaz elpáholnak (hogy a te latinsággoddal éljek: teressabunt). Bennünket mondasz babonásoknak s hogy sokat jár az eszünk a csodákon? Ti, kiknek legtudósabb férfiai írásaikban hirdették, hogy nálatok az égből egerek esnek? Ti, kiknek legtudósabb férfiai írásban közölték, hogy a paradicsom a ti jéghideg („glaciosissima“ hozzád méltó szó) hazátokban feküdt? Úgy látszik, hogy neked nagy képzelőtehetséged van s bennünket, összes hottentottákat, ahányan csak vagyunk, messze felülmúlsz képzelődésben.

„Magyarországon nincs semmi művészet, tudomány, nincs ipar és kereskedelem.“ Vigyázz! mondom neked, jól vigyázz! mert az egész Széchenyi nemzeti könyvtárunkat, melynek a címjegyzéke nyolc, elég nagy kötetet tesz ki, a fejedhez vágom, könyvet könyv után (mint ez a szavad járása) és akár egy évig is állhatsz, ha meg akarod várni, míg így az elsőtől az utolsóig a fejedhez repül s a szerint, amint a dobott könyv téged meg fog ütni, bebizonyítottam neked, hogy nincsenek nálunk könyvek. Sohasem használtam volna veled szemben ezt a bizonyítási módot, ha nem mondtál volna minket vad magyaroknak. Nincsenek nálunk művészetek. Ugyan ki gondol a hottentottáknál művészetekre? „Semmi ipar és kereskedelem.“ ... Te talán sohasem láttad a pesti és debreceni hetipiacokat s nem hallottál azokról; mert ha azokat alaposabban megismernéd, megtudnád, hogy ezeken a heti piacokon több arany és ezüst forog nálunk kezében, mint amennyit a király egész Svédországban magának egy éven át megszerez. Azonban a kereskedelemről veled nem beszélek, mert te természettudós vagy és a kereskedelemhez nem sokat értesz, abból a körülményből kifolyólag, mivel nem vagy kereskedő.

„Nincsenek közutak vagy más állami intézmények.“ Vájjon létezhet-e pompásabb út, mint amely Budáról vezet? Avagy méltóbb a rómaiakhoz, mint a József- és Károly-út, mely a tengerparthoz vezet. És hogyha az állami intézményeket tőlünk megtagadod, mi csoda, kérlek, a mi igen gazdag egyetemünk? oly sok líceumunk? annyi gimnáziumunk? Az angolokon és franciákon kívül a magyar nemzet az egyedüli és egyetlen az egész kontinensen, melynek nemzeti könyvtára, nemzeti múzeuma van (s nem a svéd). Avagy ezek nem állami intézmények? ...

„Az egész népnek nincs szabadsága, hanem csak az előkelők uralma, mely kelet felé mindinkább a legkegyetlenebb zsamoksággá válik.“ Mondd meg nekem, barátom, a földnek melyik szögletében van az egész népnek szabadsága és legott magamat veled együtt oda szállítom. A földnek az a szöglete tetszik nekem.

Én legalább utazásaimban azt tapasztaltam, hogy a szerencsétlen nép, értem a földművelőket és polgárokat, a földön mindenütt a

legtöbbet fizet, a nemesek mindenütt sokkal kevesebbet, az egyháziak pedig alig valamit vagy semmit. Avagy talán te saját hazádban annyira idegen vagy, mint Izraelben, hogy nem tudod, hogy svéd parasztjaid Gusztáv uralkodása alatt 1772-ben majdnem egész szabadságukat elvesztették? A Pyreneusokban éppúgy, mint a Riphaeusokban és a Kárpátokban, mindenütt ugyanaz a helyzet: a szegény mindenütt alul van. Tehát az egész földkerekségét aristocraticusnak kellene nevezned, de nem aristocraticus-nak. Hogy Oroszországban a legkegyetlenebb zsarnokság van-e, mint mondod, nem tudom; ugyanis bizonyára Oroszországról beszélsz, mikor azt mondod: amely kelet felé esik inkább — mert hiszen ha a Kárpátoktól kelet felé haladsz, a Volgába fogsz esni. Voltam ugyan Oroszországban és láttam ott a knut-nak nevezett korbácsot. Mégsem tudom biztosan, vajjon a knut kegyetlenebb-e, mint a bot a hátulsó részre, miként nálunk, vagy a lábtalpakra, miként legjobb szomszédainknál szokás; ugyanis sem a knut-ra, sem a botra nem szereztem soha érdemet, másoknak mindig azt cselekedve, amit akartam, hogy nekem tegyenek. Ez az imperativus categoricus a herculesi pajzs minden knut és bot ellen, és ez az én saját bölcseségem.

„Ezekben az országokban az a bizonyos eléggé ismert érzéki gyönyör lázas állapottal van egybekötve.“ Nekem úgy tűnik fel, hogy ezeket valóban lázas állapotban írtad. Vajjon a földkerekségén az érzéki gyönyör csak egyszer is egybe van-e kötve lázas állapottal! Ügy látom, hogy benned sok hajlamosság van a csodákra, amiért bennünket hibáztattál, ugyanis belőlünk magyarokból mily csodásan érzékiséggel teli és lázas arisztokrata hottentottákat csináltál. De még ökreinket sem hagyta legelni, őszintén szólva.

„A magyar ökrök oly hosszúlábúak, oly karsú szürke testtel vannak ellátva és hosszú szarvakkal ékesítve, hogy inkább hasonlítanak a szarvasokhoz, mint a svájci ökrökhöz.“ Szürke szarvasokat ugyan még nem láttam, téged sem egykönnyen tartanálak szarvasnak, ha másik Actaeonná változnál szarvasodnak képében s ha én lennék a kutyád, „ökreink, mondod, a magyar szelek által nyugtalanítva, egészen olyanok, mintha villamos fluidum járná át azokat.“ Talán inkább téged nyugtalanítottak a szelek, mikor ezeket írtad? Biztosan egy második Aristoteles vagy, aki, ha nem csalódom — most ugyanis nincs a kezemenél — a „A régi hallomásokéban mesélte, hogy a szarvas-tehenek a szelektől fogamzanak. „Azoknak húsa, azt mondod, sokkal soványabb vagy inkább lesoványodott és a szarvasokéhoz hasonlóan valami vad íze van.“ Tudod úgy-e, hogy az ízésekről nem szabad vitázni? Én egykor nem tudtam megenni a nagyon kövér és faggyúszagú holsteini marha húsát, de azért nem gyaláztam azokat a négy-lábú hordókat és bárkinek, aki száját azoknak a faggyújával bekente, jó étvágyat kívántam!

„A magyar lovak legelés céljából a hegyek közé hajtva, néha százával pusztulnak el a hidegtől, nyár közepén.“ Véletlenül ez sok lóval történik meg, ha a hó eltemeti azokat. De, kedvesem, a mi magyar lovaink nem a Kárpátokban, hanem a magyar síkságon a Duna és Tisza között tanyáznak.

„Való igaz, mondod, Magyarországon juhhús oly bőségesen van, hogy nem is igen tartják ételnek.“ Bizonyára egy magyar fogja ezt Terentius-szal együtt rólad mondani.

Sem a világosság, sem az étel nem kedves ennek a svédnek. Ha újólag nem az ízlésről folyna a vita, vitatkoznék veled. Még a buta emberek közül sem egykönnyen fogja valaki elhinni neked, amiket írtál.

Ha véletlenül ismét leereszkednél lapp sarkvidékedről hozzánk hottentottákhoz, kérünk, lehetőleg többet írd a növényekről, keveset a természetanból; ugyanis gyenge vagy természetanban és mivel a szegényeket szegénységük miatt támadni embertelen dolog, hallgatunk; Magyarország valódi erkölcsi állapotáról (mert igen nagy büszkeséggel írtál és úgy látszik nagyon lenézel bennünket, szakálladat kissé megtépdestük) a jövőben teljesen hallgass és sohase ívalkodjál fel annyira. Ugyanis nem vagy képes szemekkel látni, sem latin tollal írni.

Mit gondolsz, a mi igen jeles nádorunk, kinek, mint magad mondod „nyílt levelével megerősítve, mely nélkül az utat sem helyesen előkészíteni, sem biztonságban (?) megtenni“ nem tudat volna, mit fog szólni, ha kegyes szívvel őt a hottentották nádorává teszed? Bizonyosan mosolyogni fog, de egyúttal óvakodni, nehogy más idegeneknek, esetleg nálad érdemesebbeknek királyi nyílt levelet adjanak, mert — mint a te példából nyilvánvaló — a barbár külföldiek gyakran visszaélnék az ő királyi kegyességével. Te így nemcsak magad előtt, hanem a nálad tisztesebb emberek előtt is elzártad a Magyarországra, a nádor kegyébe, végül a magyarok nemes szívéhez vezető utat. — Isten veled és igyekezzél okosabb lenni! — Pécs, 1815. augusztus 15-én.¹

A latin nyelven írt cáfolóirat azonban már fordításban előbb megjelent, amennyiben éppen svéd részről siettek közzétenni. A Budapesten járt Felix Bryk svéd újságíró és növénytantörténeti kutató (elsősorban Linné-kutató) a stockholmi Dagens Nyheter című napilap 1921. évi július hó 18-i számában közölte le, mint történeti érdekességet „Ungersk polemik mot sverge anno 1815. — En stridsskrift för den magyariska nationaläran. — Efter hundra av framdragan ur arkivens gömmor“ címen.

Schultes József Ágost tehát a magyarság iránti lelkesedésének bizonyítékát adta a közölt levéllel és cáfolóirattal, amelyek csak kilenc évtizeddel halála után kerültek napvilágra s teljes száz évre a magyar nyilvánosság elé, hogy egy szerény adattal adják ékes jelét és bizonyosságát annak az ezeréves baráti kapcsolatnak, amely a bajorokat és magyarokat összefűzi.

OLAY FERENC

¹Takács Andor budapesti reálgymnáziumi tanár fordítása.